

Paulina Czarnek-Wnuk*

 <https://orcid.org/0000-0002-2482-8385>

Kinga Sygizman**

 <https://orcid.org/0000-0002-1706-3273>

Łódź i region łódzki w reportażach radiowych Kamili Litman

Streszczenie

Celem artykułu jest nakreślenie obrazu Łodzi i regionu łódzkiego wyłaniającego się z reportaży radiowych dziennikarki Radia Łódź. Baza materiałowa obejmuje 17 audycji z lat 2012–2022. W badaniu wykorzystuje się metodę analizy porównawczej uwzględniającej wątki związane z Łodzią i regionem podejmowane w reportażach oraz rozwiązania formalne służące portretowaniu ziemi łódzkiej. W analizowanych audycjach problematyka ta prezentowana jest z perspektywy osób, wydarzeń i miejsc związanych z miastem bądź regionem zarówno w ujęciu współczesnym, jak i historycznym. Szczególnie wyraźnie wyłania się z nich m.in. problematyka żydowska, ale także wizerunek miasta (i regionu), w którym niejednokrotnie rozgrywały się wydarzenia przełomowe dla całego kraju. Dramaturgia reportaży o ziemi łódzkiej budowana jest w oparciu o opozycje takie, jak pamięć i zapomnienie, przeszłość i terażniejszość czy sceny – audialne obrazy o silnym ładunku emocjonalnym, a dźwiękowe oblicze miasta współtworzą głosy jego mieszkańców bądź osób z nim związanych, licznie reprezentowane archiwalia i muzyka.

Słowa kluczowe: Łódź, region łódzki, radio, reportaż

* Uniwersytet Łódzki, e-mail: paulina.czarnek@uni.lodz.pl

** Uniwersytet Łódzki, e-mail: kinga.sygizman@uni.lodz.pl

Lodz and the Lodz region in Kamila Litman's radio documentaries

Summary

The aim of the article is to outline the picture of Lodz and the Lodz region emerging from the radio documentaries of Kamila Litman from Radio Lodz. The material base includes 17 broadcasts from the years 2012–2022. The study uses the method of comparative analysis, taking into account the threads related to Lodz and the region taken up in documentaries, as well as formal solutions for portraying the Lodz region. In the analysed programmes, these issues are presented from the perspective of people, events and places related to the city or region, both in contemporary and historical terms. What emerges particularly clearly from them are, for example, the Jewish issues, but also the image of the city (and the region), where landmark events for the entire country have often taken place. The dramaturgy of the radio documentaries about the Lodz region is built on the basis of oppositions such as memory and oblivion, past and present, or scenes – audio images with a strong emotional charge, and the sound face of the city is co-created by the voices of its inhabitants or people associated with it, as well as numerous archival materials and music.

Keywords: Lodz, Lodz region, radio, documentary

Wstęp

Celem badania zaprezentowanego na łamach niniejszego artykułu jest nakreślenie obrazu Łodzi i regionu łódzkiego wyłaniającego się z reportaży radiowych Kamili Litman. Jako materiał badawczy zdecydowano się wykorzystać siedemnaście audycji jej autorstwa (to jedyna zajmująca się lokalną problematyką pracująca obecnie w Radiu Łódź reportażystka, której twórczość jest doceniana podczas konkursów i seminariów) pochodzących z lat 2012–2022 (od początku pracy dziennikarki w Radiu Łódź przez kolejnych dziesięć lat). Dwanaście z nich dotyczy Łodzi – „Na Księżym Młynie” (2012), „Ja, reżyser” (2013), „Siman Tov, Mazel Tov” (2015), „Żydówka polska” (2016), „Wujek z Brazylii” (2016), „Obrazy mojej młodości” (2018), „Zróbcie wszystko, żeby tak nie było” (2018), „Tu Radio Żak” (2019), „Dzień łódzki” (2019), „Miasto pamięta” (2019) oraz „Docent” (2019), pięć zaś regionu łódzkiego – „Kitowicz wskrzeszony” (2014), „Muzykantów do piekła nie biorą” (2016), „Śmierć Antoniego

Chmielewskiego” (2019), „Andersówka” (2020), „Ballada o Zbyszku Godlewskim” (2020) i „To są właśnie Nowinki” (2022). Pierwszy etap procedury badawczej polegał na ustaleniu, które z reportaży radiowych Litman podejmują łódzką tematykę (w tym celu skontaktowano się także z samą autorką). Następnie zaś wszystkie te audycje przeanalizowano zarówno pod kątem poruszanych przez nie tematów, kreślonego przez reportażystkę oblicza Łodzi i regionu, jak i zastosowanych przez nią rozwiązań formalnych. W badaniu wykorzystano metodę analizy porównawczej, która pomogła odpowiedzieć na sformułowane następująco pytania badawcze:

1. Jakie wątki związane z Łodzią i regionem łódzkim poruszane są w reportażach radiowych Kamili Litman?
2. Jakie środki formalne posłużyły reportażystce do zobrazowania Łodzi i regionu łódzkiego?

Zanim zaprezentowane zostaną wyniki badania, warto przybliżyć pokrótce sylwetkę reportażystki. Litman ukończyła filologię polską na Uniwersytecie Łódzkim w 2012 roku. W tym samym czasie zaczęła tworzyć reportaże radiowe w rozgłośni regionalnej Polskiego Radia w Łodzi, z którą związana jest od 2011 roku. Wciąż poszukuje języka audialnego wyrazu i takiej formy, dzięki której dźwiękowa opowieść mogłaby skuteczniej dobrzeć do współczesnego odbiorcy. Jej reportaże nagradzane były m.in. podczas Ogólnopolskiego Konkursu Artystycznych Form Radiowych Grand PiK czy w Konkursie Stypendialnym im. Jacka Stwory, Litman była wyróżniana także przez łódzki oddział Stowarzyszenia Dziennikarzy Polskich. Jak sama przyznaje, wiele z opowiadanych przez nią historii ma uniwersalny wydźwięk, mogłoby się wydarzyć w każdym polskim mieście, jednak

[...] te, które zrastają się w swojej treści z Łodzią, mają dla mnie [...] szczególne znaczenie. Zawsze gdy pojawiają się na Księżym Młynie, wspominam swoje pierwsze reportażowe kroki podczas spaceru z sześciolletnią Marysią. Blokowisko przy ulicy Przemysłowej przywołuje w moim umyśle historię nastolatka, który ma ambicje zostać reżyserem. Z kolei zakamarki osiedla Radiostacja będą w mojej pamięci poszukiwaniem śladów Marka Edelmana w Łodzi¹.

Reportaże radiowe o Łodzi i regionie jako przedmiot badań naukowych

Problematyka Łodzi i regionu łódzkiego w reportażach radiowych pojawia się w pojedynczych tekstach naukowych. Jednym z nich jest praca *Łódź jako temat regionalnego reportażu radiowego* Kingi Klimczak². Autorka omawia piętnaście

¹ Korespondencja elektroniczna z K. Litman z dnia 3.12.2023 r.

² K. Klimczak, *Łódź jako temat regionalnego reportażu radiowego*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Litteraria Polonica” 2015, nr 3(29), s. 53–65.

reportaży, które zamieszczone zostały na stronie internetowej PR Łódź od lutego 2014 roku, a więc od momentu jej powstania, do czasu pracy nad artykułem. Zaproponowana przez autorkę kategoryzacja reportaży, obejmująca te dotyczące ludzi, miejsc i wydarzeń, jest aktualna także dziś. Badaczka koncertuje się na treści audycji, na ich „łódzkim” pierwiastku, czasem wskazuje na rozwiązania formalne, które akcentują przekaz.

Reportażystka PR Łódź Joanna Sikorzanka w artykule *Sztuka reportażu radiowego – mikrokosmos dźwięków*³ dokonuje analizy trzech różnych tekstów audialnych, ukazuje sposób pracy reportażysty i umiejętne wykorzystanie przez niego możliwości radiowych. Wszystko po to, by „słuchacz znalazł w reportażu coś, co go zainteresuje”⁴ i miał możliwość poczuć, że „wykreowany [...] mikrokosmos dźwięków to metafora świata”⁵. Dwie z omawianych audycji dotyczą Łodzi. Są nimi „Spowiedź” Przemysława Witkowskiego (stanowiąca zapis wypowiedzi sanitariuszy i kierowców łódzkiego pogotowia, którzy obserwowali proceder sprzedawania firmom pogrzebowym informacji o zgonach pacjentów) i „Limanka na koniec wieku” Sikorzanki (akustyczno-głosowy portret ulicy Limanowskiego w dzielnicy Bałuty). Omówienie „Limanki” znajduje się też w tekście Kingi Sygizman *Ciemna strona miasta...*⁶. Badaczka analizuje reportaże Sikorzanki kreślące obraz nieco bardziej mrocznego oblicza Łodzi. Reportażystka przemierza z mikrofonem ulice: Rybną, Włókienniczą, Tuwima, Limanowskiego i Abramowskiego. Sygizman ukazuje jej specyficzny styl rejestrowania materiału akustycznego i aktywną postawę reporterską.

Reportaże Sikorzanki koncentrujące się wokół Łodzi żydowskiej omówione zostały w tekście Sygizman *Przestrzeń dźwiękowa Litzmannstadt Ghetto...*⁷. Badaczka prezentuje tematykę audycji, wykorzystane przez reportażystkę rozwiązania formalne i sposób rejestrowania śladów getta we współczesnej Łodzi. Podstawą teoretyczną dla rozważań o akustycznej przestrzeni miasta, które nosi ślady historii, są zagadnienia związane z pejzażem dźwiękowym. Problematyka żydowska stała się także przedmiotem zainteresowania Joanny Bachury-Wojtasik⁸, która przyjrzała się reportażom radiowym o Holokauście zrealizowanym w Radiu Łódź

3 J. Sikorzanka, *Sztuka reportażu radiowego – mikrokosmos dźwięków*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Litteraria Polonica” 2005, nr 7, s. 29–37.

4 Tamże, s. 36.

5 Tamże.

6 K. Sygizman, *Ciemna strona miasta. Łódź w reportażach radiowych Joanny Sikorzanki*, „Media – Kultura – Komunikacja Społeczna” 2019, nr 1, s. 57–69.

7 Taż, *Przestrzeń dźwiękowa Litzmannstadt Ghetto. Reportaże radiowe Joanny Sikorzanki*, „Media – Kultura – Komunikacja Społeczna” 2022, nr 18, s. 171–183.

8 J. Bachura-Wojtasik, *Audio literature and the Holocaust: a study based on the material of public radio stations – Polish Radio in Warsaw, Radio Łódź, and Radio Lublin, 1950–2020*, „Historical Journal of Film, Radio and Television” 2022, nr 4(42), s. 795–882.

w latach 1950–2020. Autorka nakreśliła obraz Litzmannstadt Ghetto wyłaniający się z omawianych audycji. Przyjrzała się także portretom mieszkających w getcie Żydów, spośród których sporo uwagi poświęcono w twórczości radiowej postaci Chaima Rutkowskiego. Badaczka analizowała również wzmianki o żydowskich dzieciach w reportażach radiowych zrealizowanych w łódzkim oddziale PR⁹, zwracając m.in. uwagę na postać młodego poety Abrama Cytryna czy świadectwa ocalałych z getta, którzy po latach – już jako dorośli – rekonstruują te bolesne dla siebie wydarzenia.

Łódź i region łódzki jako temat reportaży radiowych

Łódź oraz region łódzki prezentowane są w badanym materiale z perspektywy zamieszkujących je obecnie lub w przeszłości ludzi, przez pryzmat miejsc kształtujących tożsamość ziemi łódzkiej oraz wydarzeń, które zapisały się w jej historii. Do pierwszej kategorii zaliczono najwięcej, bo aż dziesięć z siedemnastu reportaży (niespełna 59% badanego materiału). Należą do nich: „Na Księżym Młynie”, „Ja, reżyser”, „Żydówka polska”, „Wujek z Brazylii”, „Kitowicz wskrzeszony”, „Muzykantów do piekła nie biorą”, „Obrazy mojej młodości”, „Śmierć Antoniego Chmielewskiego”, „Ballada o Zbyszku Godlewskim” i „Docent”. Połowa z nich opowiada o ważnych dla Łodzi i regionu postaciach nieżyjących, niekiedy historycznych, choć pokazanych w odniesieniu do współczesności (Jędrzej Kitowicz, Antoni Chmielewski, Zbyszek Godlewski, Marek Edelman, Monika Dziegielewska-Geitz), połowa zaś prezentuje sylwetki osób żyjących współcześnie, choć w i tych reportażach pojawiają się wyraźne odniesienia do przeszłości (np. w audycji „Muzykantów do piekła nie biorą” opartej na wspomnieniach wiejskiego muzyka, pana Tadeusza). W analizowanych reportażach bardzo wyraźnie wybrzmiewa wątek żydowski (np. w „Żydówce polskiej” opowiadającej o mieszkających w Łodzi Żydach – Polakach poszukujących swojej tożsamości, „Śmierci Antoniego Chmielewskiego” traktującej o wydarzeniach z Bolesławca nad Prosną mających miejsce tuż po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 roku czy w audycji pt. „Docent” prezentującej sylwetkę dra Marka Edelmana), pojawiają się odniesienia do Litzmannstadt Ghetto (np. w „Obrazach mojej młodości” prezentujących wspomnienia dra Leona Weintrauba – przedstawiciela łódzkiej społeczności żydowskiej ocalałego z II wojny światowej). Łódź jawi się także jako miejsce pomagające odnaleźć własną

9 Taż, *Samotność dziecka żydowskiego w Zagładzie na materiale słuchowisk i reportaży radiowych z lat 1950–2021*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Litteraria Polonica” 2022, nr 2(65), s. 247–267. Zob. także: Taż, E. Matusiak, *Brzmienie Holocaustu. O reprezentacjach Zagłady w sztuce radiowej*, Wydawnictwo UŁ, Łódź 2020; Też, „Już nie Żydowica, a ocalona”. *Kobiety w Holocaustie z perspektywy radiowych narracji artystycznych*, Wydawnictwo UŁ, Łódź 2022.

tożsamość np. we wspomnianym reportażu „Obrazy mojej młodości” próbującym zrekonstruować ślady „dawnej” Łodzi oraz młodości głównego bohatera czy w audycji „Wujek z Brazylii” (wizyta jednego z bohaterów w Łodzi pozwoliła mu odkryć ważną prawdę na temat jego korzeni). Z badanego materiału wyłaniają się także sylwetki łodzian pasjonatów i społeczników działających na rzecz miasta np. trzy-nastoletniego Bartka tworzącego wspólnie z kolegami film poświęcony dziecięcemu obozowi koncentracyjnemu zlokalizowanemu w okresie II wojny światowej przy ulicy Przemysłowej w Łodzi („Ja, reżyser”) czy Moniki Dzięgielewskiej-Geitz pomagającej mieszkańcom Księżego Młyna – łódzkiego osiedla robotniczego należącego do dawnego kompleksu fabrycznego („Na Księżym Młynie”), a nawet postaci związanych z Łodzią czy ziemią łódzką, które poświęciły się dla miasta, dla kraju np. pochodzącego z podłódzkiego Gałkowa Zbyszka Godlewskiego, który zginął podczas strajków na Wybrzeżu w grudniu 1970 roku („Ballada o Zbyszku Godlewskim”), Antoniego Chmielewskiego zastrzelonego tuż po odzyskaniu przez Polskę niepodległości („Śmierć Antoniego Chmielewskiego”) czy w pewnej mierze dr. Marka Edelmana, który znaczną część swojego życia spędził w Łodzi – mieszkał na osiedlu Radiostacja, pracował w Szpitalu im. M. Pirogowa przy Wólczańskiej („Docent”). Reportaże Kamili Litman przybliżają także (w wybranych aspektach) życie kulturalne Łodzi i regionu, np. opowiadająca o wiejskich muzykach audycja „Muzykantów do piekła nie biorą” czy prezentujący twórczość pochodzącego z Rzeczczy (położonej obecnie w powiecie tomaszowskim) księdza i kronikarza Jędrzeja Kitowicza reportaż „Kitowicz wskrzeszony”.

Nieco mniej licznie reprezentowane są reportaże traktujące o wydarzeniach istotnych dla Łodzi (brak tutaj audycji odnoszących się do regionu) lub określonych łódzkich społeczności. Do kategorii reportaży wydarzeniowych zaliczono cztery realizacje (24%): opowiadającą o przekazaniu łódzkiej gminie żydowskiej Tory audycję „Siman Tov, Mazel Tov”, reportaż „Zróbcie wszystko, żeby tak nie było” portretujący głodowy marsz kobiet z 1981 roku, „Dzień łódzki” odnoszący się do wizyty papieża Jana Pawła II w Łodzi z 1987 roku oraz „Miasto pamięta” zrealizowane w Parku Ocalałych w Łodzi podczas uroczystości upamiętniającej Żydów, którzy przeżyli wojnę. Litman pokazuje w nich miasto zarówno z perspektywy historycznej („Zróbcie wszystko, żeby tak nie było”, „Dzień łódzki”), jak i nieco bardziej współczesnej, choć także nawiązującej do przeszłości („Siman Tov, Mazel Tov”, „Miasto pamięta”). Wyłania się z nich obraz Łodzi, w której rozgrywały się ważne nie tylko dla historii miasta, ale i całego kraju wydarzenia, np. marsz kobiet, w którym łodzianki postanowiły pokazać, z jakimi problemami borykały się ówczesne Polki (m.in. kłopoty z dostępem do żywności, trudna sytuacja bytowa) czy pielgrzymka Jana Pawła II, podczas której doszło do spotkania papieża z przedstawicielami Łodzi akademickiej, bezprecedensowej wizyty w Uniontencie czy wreszcie udzielenia przez papieża pierwszej komunii świętej łódzkim dzieciom. W kategorii reportaży wydarzeniowych znalazły się także dwie realizacje odnoszące się do łódzkiej społeczności żydowskiej

– dokument portretujący gminę żydowską w dwusetną rocznicę jej istnienia przez pryzmat historycznego dla niej przekazania przygotowanego w Jerozolimie rękopisu Tory („Siman Tov, Mazel Tov”), jak również audycja „Miasto pamięta”, z której wyłania się obraz Łodzi jako miejsca będącego symbolem zwycięstwa nad hitleryzmem, przestrzeni stworzonej przy udziale Centrum Dialogu im. Marka Edelmana służącej podtrzymywaniu pamięci o przeszłości mającej jednocześnie przypominać o odpowiedzialności za przekazywanie kolejnym pokoleniom trudnej prawdy o Holocaustie.

Najmniej zaś odnotowano reportaży skupiających się na konkretnych miejscach (czasem jest to miejscowość, kiedy indziej pojedynczy punkt na jej mapie) – są to trzy audycje: „Tu Radio Żak”, „Andersówka” i „To są właśnie Nowinki” (nieco ponad 17% badanego materiału). Pierwsza z nich skupia się na sportretowaniu rozgłośni akademickiej, Studenckiego Radia „Żak” Politechniki Łódzkiej, za pomocą polifonicznej opowieści, na którą składają się m.in. wypowiedzi dziennikarzy i słuchaczy związanych ze stacją od początku jej istnienia aż do dzisiaj czy nagrania audycji (współczesne i archiwalne). Wyłania się z niej obraz społeczności skupionej wokół stacji, rozgłośni tworzonej początkowo w bardzo trudnych okolicznościach, w której historii odbija się to, czego na poszczególnych etapach jej rozwoju doświadczało miasto. Audycja portretuje poniekąd także Łódź akademicką, wspominając m.in. o tym, jaką rolę w życiu studentów pełniła rozgłoszenia, ale także mówiąc o nieistniejącym już radiu KIKS – rozgłośni Uniwersytetu Łódzkiego. To wreszcie także cenne źródło wiedzy na temat historii – a poniekąd także współczesności – łódzkich mediów, którą Radio Żak kształtuje od 1959 roku. Pozostałe dwa reportaże z tej kategorii odnoszą się do określonych miejsc z regionu łódzkiego. W przypadku „Andersówki” jest to dom Władysława Andersa położony na osiedlu Błonie w Krośniewicach (Anders mieszkał tam do 12. roku życia), który staje się pretekstem do snucia opowieści o generalne, podtrzymywaniu pamięci o jego zasługach dla kraju, ale także o współczesnym obliczu tego miejsca i pochłoniętych codziennością jego mieszkańców. Z kolei audycja „To są właśnie Nowinki” opowiada o tytułowych Nowinkach zlokalizowanych w powiecie piotrkowskim, na styku trzech województw (mazowieckiego, łódzkiego i świętokrzyskiego) niewielkiej miejscowości, w której – jak podkreślają sami mieszkańcy – czas niemal się zatrzymał i o której prawie nikt już nie pamięta. Kamila Litman postanowiła więc przywrócić pamięć o tym zapomnianym miejscu, oddać głos ludzi, którzy sami o ową pamięć nie dbają. Pretekstem do opowiedzenia tej historii stała się rozmowa reportażystki z łódzką przewodniczką, której babcia pochodziła z tytułowych Nowinek, oraz praca magisterska zrealizowana na jednej z uczelni artystycznych poświęcona portretowaniu tego przysiółka na postawie okruczeństwa pamięci (a może raczej niepamięci) jego mieszkańców.

Czasem wyodrębnione wyżej kategorie przenikają się, towarzyszą sobie, chociażby w reportażu „Na Księżym Młynie” na pierwszym planie prezentowana jest opowieść

o Monice Dzięgielewskiej-Geitz, ale swego rodzaju „drugoplanowym bohaterem” jest miejsce, wokół którego skoncentrowane były działania społeczniczki. Z podobną sytuacją mamy do czynienia w „Andersówce” skupiającej się na pokazaniu miejsca, gdzie urodził się Władysław Anders, jednocześnie jednak w pewnej mierze sportretowany został on sam, szczególnie w kontekście podtrzymywania pamięci o jego zasługach, oraz obecni mieszkańcy osiedla Błonie w Krośniewicach. Na ludziach – poza miejscem – koncentruje się także reportaż „To są właśnie Nowinki” kreślący obraz niewielkiej, zapomnianej społeczności żyjącej gdzieś „na krańcu świata”. Owo przenikanie się tematów wynikać może m.in. z faktu, iż Litman dąży w swoich opowieściach do uniwersalizacji, starając się w oparciu o jednostkowe historie budować przekaz wielowymiarowy, o ogólniejszym wydźwięku, aktualny bez względu na czas czy okoliczności. Stało się tak np. w reportażu „Zróbcie wszystko, żeby tak nie było” odnoszącym się do wydarzeń z przeszłości, które jednak posłużyły do sformułowania tytułowego apelu do współczesnych kobiet, by uczyniły, co tylko się da, aby nie doświadczyć tego, co bohaterki audycji uczestniczące w strajku głodowym łódzianek z 1981 roku.

Warto również wspomnieć, że w analizowanych audycjach pojawia się zarówno bohater indywidualny np. w „Docencie”, „Balladzie o Zbyszku Godlewskim” czy „Obrazach mojej młodości”, jak i zbiorowy np. „Miasto pamięta”, „Tu Radio Żak”. Najczęściej jednak konkretne postaci prezentują odczucia, stany bohatera zbiorowego, są indywidualnym symbolem zbiorowości.

Rozwiązania formalne w reportażach Kamili Litman

Podstawowym elementem tworzywa łódzkich reportaży Litman jest słowo wyrażone głosem bohatera. W omawianych audycjach możemy zauważyć dużą różnorodność tego składnika opowieści. Słowo werbalizowane jest głosem współczesnego bohatera zarejestrowanym przez reportażystę podczas rozmów tu i teraz (co jest właściwie dla wszystkich wymienionych tu audycji). Charakterystyczne dla Litman jest jednak także korzystanie z nagrań archiwalnych, będących zapisem minionych wydarzeń historii miasta i regionu. Zgodnie z nomenklaturą zaproponowaną przez Klimczak¹⁰ archiwalia mają charakter zarówno słowa pierwotnie mówionego (są więc niespisane wcześniej, istnieją tylko dźwiękowo – taki charakter mają zapisy strajku kobiet z reportażu „Zróbcie wszystko, aby tak nie było”), ale także wtórnie mówionego – są więc warstwą słowną, „która zanim została wypowiedziana, miała swą graficzną strukturę, została wcześniej strukturalizowana,

¹⁰ K. Klimczak, *Reportaże radiowe o krzywdzie i cierpieniu*, Wydawnictwo Primum Verbum, Łódź 2011, s. 94-98.

wygładzona”¹¹ (w tej kategorii znajdzie się przemówienie Jana Pawła II z reportażu „Dzień Łódzki” czy zapis rozmowy Marka Edelmana z pielęgniarką zawarty w „Docencie”). Wszystkie te archiwalne nagrania łączy jedno: nie zostały one stworzone z myślą o reportażach radiowych, ich istnienie w płaszczyźnie narracyjnej opowieści Kamili Litman ma charakter wtórny. Zostały użyte w reportażach w celu zwizualizowania omawianych wydarzeń, niejako poprzez „przeniesienie” słuchacza w czas i miejsce ich autentycznego „dziania się”.

Strukturę narracyjną analizowanych reportaży autorka uzupełnia również fragmentami wierszy czy listów, a więc tekstów, których audialność jest także wtórna. Powstały one nie z myślą o dźwiękowym zaistnieniu, ich pierwotny byt ma charakter pisany. Dzięki pojawieniu się w płaszczyźnie opowieści audialnej zyskują drugie istnienie, dodając reportażowi kolejną warstwę interpretacyjną, uzupełniając główny tok narracyjny, stanowiąc dla niego kontrapunkt. Litman wzbogaca dźwiękową warstwę opowieści „Żydówka polska” fragmentami wiersza Juliana Tuwima *My, Żydzi polscy*, z kolei relację między rodzinami z dwóch krańców globu w reportażu „Wujek z Brazylii” ilustrują fragmenty czytanych, wysłanych przed laty listów.

Ostatnią kategorią tworzywa, wtórnie wykorzystanego w reportażach Litman o Łodzi i regionie, są materiały audialne (wcześniej pisane lub nie), które posiadają swój ostateczny dźwiękowy byt niezwiązany z omawianymi audycjami. Reportażystka wykorzystując je w swoich opowieściach, nadaje im drugie akustyczne istnienie. Mowa tu o fragmentach audycji Studenckiego Radia „Żak” PŁ, które swoją radiową premierę miały jakiś czas temu. Użyte w audycji „Tu Radio Żak”, stanowią dopełnienie i potwierdzenie słów bohaterów o łączeniu nauki fachu dziennikarskiego ze wspaniałą zabawą. Podobny jest status piosenki *Ballada o Janku Wiśniewskim* Kazika Staszewskiego, stanowiącej istotny element narracyjny reportażu „Ballada o Zbyszku Godlewskim”. Wiśniewski i Godlewski to w istocie jedna osoba. Wspomnienia o młodym robotniku, który stracił życie podczas „czarnego czwartku” 17 grudnia 1970 roku, złączone z tekstem utworu muzycznego, stanowią obraz jednego człowieka i dopiero obie te warstwy narracyjne dają możliwość pełnej interpretacji.

Różnorodne w swym charakterze i wielorako użyte słowo stanowi podstawy budulec opowieści Kamili Litman o Łodzi. Muzyka pełni wobec niego uzupełniającą rolę i nie pojawia się często. Jej funkcję ilustracyjną i budującą nastrój zauważyć można w „Obrazach mojej młodości”, gdzie opowieść Leona Weintrauba dopełniają emocjonalnie kompozycje Dawida Bajgelmana, żydowskiego muzyka tworzącego w Łodzi w czasie wojny. Łódź bajkową, magiczną, kolorową, o jakiej marzyła bohaterka reportażu „Na Księżym Młynie”, możemy wyobrazić sobie dzięki ścieżce dźwiękowej z filmu *Amelia* w reżyserii Jean-Pierre’a Jeuneta.

11 Tamże, s. 95.

W analizowanych reportażach da się zauważyć stosowanie przez Litman reporterskiej reguły *to show, not to tell* zakładającej konieczność rejestrowania zdarzeń w trakcie ich trwania, pokazywania emocji, a nie mówienie o nich. W ten sposób odbiorcy mają możliwość zbliżenia się do opowiadanej materii poprzez zapisane w dźwiękach sceny – obrazy. Dziennikarz Chris Brookes¹² określa je mianem *radio pictures* i podkreśla ich moc swobodnej asocjacji. Sceny, które dźwiękiem maluje reportażyстка, ukonkretniają się w wyobraźni odbiorcy zawsze dzięki ich prywatnemu doświadczeniu, bowiem – jak zauważa Lisbeth Jessen – „wszystko przypomina nam o czymś”¹³. A w tej swobodzie i wolności asocjacyjnej tkwi istota medium radiowego¹⁴. Litman korzysta z tej wizualizacyjnej mocy radia, rejestrując proces nagrywania audycji w Studenckim Radiu „Żak” PŁ, komunikację między realizatorem i prezydentem, a także „zabierając” słuchacza do żydowskiego przedszkola i pozwalając mu „przysłuchać się” scenom dźwiękowym realizowanym z udziałem dzieci. W audycjach spotykamy też bardzo sugestywne obrazy, które niczym *punctum* Rolanda Barthesa nakłuwają¹⁵ odbiorcę, uderzają go, skupiają na sobie uwagę i – często – przewartościowują dotychczasową interpretację. Moc takiego „nakłuwania” ma wizja bałuckich dzieci jedzących trawę w czasie głodu („Zróbcie wszystko, żeby tak nie było”) czy obraz żydowskiej brody ucinanej wraz ze skórą, będący wyrazem pogardy człowieka dla człowieka („Obrazy mojej młodości”). Dźwięk ma moc wizualizacyjną, ale to reportażysta musi ją wyzyskać. Kamili Litman udaje się ta sztuka.

Jak zauważa Katarzyna Michalak, proces budowania dramaturgii w reportażu radiowym nierozzerwalnie wiąże się z zarysowywaniem odmienności sądów bohaterów, prezentowaniem ścierających się w toku fabuły przeciwstawnych sił. „[...] jako skuteczne narzędzie odnajdywania konfliktu w reportażowej materii rozposzechniony został w międzynarodowym środowisku radiowców schemat kompozycji wywodzący się z badań nad morfologią bajki, tzw. actant model”¹⁶. Model ten ułatwia autorowi i słuchaczowi wskazanie przeciwstawnych sił, które dynamizują opowieść, a także „określenie osi konfliktu prowadzącego do rozwiązania akcji”¹⁷. Analizowane audycje opierają się na wyraźnych schematach dramaturgicznych, zarysowanych w kontrastach, które można odnieść m.in. do czasu, przestrzeni, narodowości, systemu wartości czy pragnień. Ponieważ Litman bardzo często

12 Ch. Brookes, *Are we on the air?*, [w:] *Reality radio. Telling true stories in sound*, red. J. Biewen, A. Dilworth, University of North Carolina Press, Chapel Hill 2010, s. 18.

13 L. Jessen, *All you need is Love, God, Power or Money*, s. 2. Tekst powielony w posiadaniu autorów.

14 E. Brys, *Themes and topics in radio documentaries*, s. 4. Tekst powielony w posiadaniu autorów.

15 R. Barthes, *Światło obrazu. Uwagi o fotografii*, przekł. J. Trznadel, Wydawnictwo KR, Warszawa 1996, s. 46–49.

16 K. Michalak, *Dźwięk bez fikcji. O radiowym reportażu artystycznym*, PWN, Warszawa 2023, s. 146–147.

17 Tamże, s. 148.

prezentuje współczesny obraz Łodzi (i regionu) w odniesieniu do Łodzi minionej, to właśnie opozycja przeszłość – terażniejszość (ew. przyszłość) jest najczęściej obecna w omawianych audycjach. Taki actant model spotykamy w reportażach o tematyce żydowskiej, ale także w opowieści o wizycie papieża w Łodzi, o strajku głodowym w mieście, o bohaterach historycznych (Zbyszek Godlewski, Jędrzej Kitowicz), ale również o pracy w radiu studenckim. W danym reportażu wskazać możemy więcej niż jeden schemat opozycyjny, dlatego np. tematyce żydowskiej często towarzyszy odniesienie do świata przeciwstawnych wartości, takich jak: życie – śmierć, nadzieja – brak nadziei, poczucie sensu – bezsens („Docent”, „Obrazy mojej młodości”). W reportażu „Zróbcie wszystko, żeby tak nie było” z opozycją przeszłość – terażniejszość łączy się kontrast pomiędzy poczuciem głodu i pragnieniem bycia sytym. Bardzo często reprezentowana opozycja w sferze wartości opiera się na kontraście między pamięcią i zapomnieniem obecnym nie tylko w reportażach podejmujących tematykę historyczną („Docent”, „Miasto pamięta”, „Andersówka”), ale także relacji rodzinnych („Wujek z Brazylii”) czy w opowieści o zapomnianej wsi, do której bardzo wolno wkracza cywilizacja („To są właśnie Nowinki”). W płaszczyźnie relacji przestrzennych usytuować możemy actant model oparty na opozycjach: Żydzi z Polski – Żydzi z Izraela („Żydówka polska”), Łódź widziana z bliska – Łódź widziana z daleka („Wujek z Brazylii”), miejsce znane – miejsce, do którego trudno dotrzeć („To są właśnie Nowinki”). Dramaturgia analizowanych audycji bazuje także na kontrastach narodowościowych, odnoszących się głównie do relacji polsko-żydowskich („Śmierć Antoniego Chmielewskiego”). Dynamika reportażu Litman wynika często ze wskazanych schematów actant model, choć uważny słuchacz może także dostrzec swoje własne opozycje.

Kamila Litman jest reportażystką ujawniającą się w analizowanych audycjach. Jej obecność przybiera różną formę i przejawia się odmiennym poziomem jej aktywności w strukturze tekstu audialnego. Litman bywa narratorką dopowiadającą słuchaczowi pewne treści lub wyjaśniającą zawilności, szczególnie natury historycznej („Docent”, „Ballada o Zbyszku Godlewskim”). Pojawia się w roli aktywnego obserwatora wydarzeń, słucha i zadaje pojedyncze pytania np. darczyńcom nowej Tory dla gminy żydowskiej w Łodzi („Siman Tov, Masel Tov”), a w „Żydówce polskiej” – przyglądając się funkcjonowaniu przedszkola – rozmawia z dziećmi i dorosłymi, podsłuchuje zabawy najmłodszych i komentuje to, co widzi. „Najgłębszy” poziom obecności reportażystki w dziele obserwujemy w reportażach „To są właśnie Nowinki” i „Tu Radio Żak”, w których Litman jest nie tylko dziennikarką, ale jednym z uczestników opisywanych wydarzeń. Do Nowinek dociera – nie bez trudu – niczym jedna z bohaterek audycji, która wraz z mieszkańcami odkrywa przed słuchaczem wyjątkowość tego miejsca. Do siedziby Radia Żak wchodzi ze słowami „cześć, to wy prowadzicie dziś audycję?”. Historia radia mieszczącego się w jednym z akademików Politechniki Łódzkiej jest przecież także jej dziennikarską historią. Na koniec warto odnotować, że tylko w pojedynczych reportażach Litman nie ujawnia swojej obecności (np. „Obrazy mojej młodości”).

Wnioski

„Jeśli reportaż ma wywoływać pewne obrazy, to możliwość osadzenia ich w konkretnej tkance miejskiej wydaje się niesamowicie pobudzać wyobraźnię, niezależnie od tego, czy słuchacz widział Łódź wcześniej, czy zobaczy ją dopiero po wysłuchaniu audycji”¹⁸. Reportaż radiowy, choć powstaje w oparciu o warstwę audialną, buduje w głowie odbiorcy obrazy, które zawsze filtrowane są przez osobiste doświadczenie słuchacza. Dlatego ten zobaczy Radio Żak, Radiostację, gdzie mieszkał Marek Edelman, Księży Młyn, Andersówkę i inne miejsca tak, jak je pamięta lub jak podpowiada mu wyobraźnia. A jakie obrazy Łodzi i regionu wyłaniają się z analizowanych reportaży Litman? Ziemia łódzka jest przede wszystkim miejscem pamięci o bohaterach i wydarzeniach historycznych; pamięć minionego czasu stanowi o jej tożsamości (np. „Docent”, „Kitowicz wskrzeszony”, „Miasto pamięta”). Łódź i jej okolice są istotne dla historii naszego kraju, tu odbywały się ważne dla Polaków wydarzenia i stąd pochodzą ci, o których mówi Polska („Zróbcie wszystko, żeby tak nie było”, „Dzień łódzki”, „Ballada o Zbyszku Godlewskim”). Reportaże ukazują walczone oblicze miasta i regionu, czego dowodem strajk z 1981 roku czy historia Antoniego Chmielewskiego. Łódź bywa też brudna i głodna („Zróbcie wszystko, żeby tak nie było”, „Na Księżym Młynie”, „Obrazy mojej młodości”), ale to też miejsce, które na mapie świata nie istnieje w izolacji, tworząc z tym światem relacje („Wujek z Brazylii”, „Obrazy mojej młodości”). W Łodzi wreszcie powstaje kultura, tu rozwijają się młodzi ludzie („Ja, reżyser”, „Tu Radio Żak”). Litman niekoniecznie pokazuje miasto i region przez pryzmat ich powszechnie znanych „oblicz” np. Łódź włókiennicza, Łódź filmowa czy Łódź czterech kultur. Robotnicza historia miasta pojawia się w niewielkim zakresie („Dzień łódzki”), a jego wielokulturowość ma zdecydowanie jeden prymarny odcień, żydowski (Łódź żydowska to zresztą najbardziej „widoczny” motyw w analizowanych audycjach). Dzięki reportażom Litman słuchacz ma możliwość poznać województwo łódzkie od nieco innej – niż oczywista i znana – strony.

Ziemia łódzka staje się często tłem dla prezentowania postaci i wydarzeń z nią związanych (nie zawsze jest ukazywana na pierwszym planie), stąd też charakterystyczny dla Litman sposób budowania warstwy narracyjnej tych reportaży oparty na głosach wielu bohaterów, bogaty w archiwalia posiadające wielką wartość dokumentacyjną. Z drugiej jednak strony warto odnotować, że w badanym materiale w niewielkim stopniu ukazywany jest pejzaż miasta. W tym sensie obraz Łodzi i regionu w reportażach Kamili Litman bardzo różni się od tego, jaki prezentuje Joanna Sikorzanka w cyklu o „ciemnych stronach miasta” czy żydowskim jego obliczu (Sikorzanka jest aktywną reportażystką przemierzającą ulice Łodzi, by rejestrować jej akustyczną stronę). U obu dziennikarek podobne jest mieszanie się płaszczyzn czasowych, przeszłość przenika

¹⁸ Korespondencja elektroniczna z K. Litman...

się z terażniejszością, dzięki czemu opowiadane historie zyskują bardziej uniwersalny charakter, mogą stać się bliższe współczesnemu odbiorcy.

Analiza reportaży o Łodzi i ziemi łódzkiej pozwala zauważyć, że podstawowym ich tworzywem jest słowo, bardzo często wtórnie audialne – tak określamy materiały archiwalne wykorzystane przez Litman. Audycje posiadają wyraźną linię dramaturgiczną zbudowaną na opozycjach odnoszących się m.in. do czasu, wartości czy miejsca.

Reportaże Litman to unikatowe, audialne świadectwa, wspomnienia o zdarzeniach, miejscach i ludziach ważnych dla kraju. Dziennikarka poszukuje śladów historii, próbuje rekonstruować jej obraz w oparciu o archiwalia czy relacje przekazywane z pokolenia na pokolenie. Wydobywa jednostkowe przypadki (pokazywane jednak w szerszym ujęciu), które mogą stanowić istotny wkład w poszerzenie wiedzy odbiorców na temat miasta czy regionu. Ten wkład może wynikać również z faktu, że reportaże pozwalają uchwycić rzeczywistość w dźwięku, audialne „tu i teraz”, i choć akustyczny pejzaż miasta nie jest w reportażach Litman szczególnie bogaty, to pozwala pomóc zrozumieć istotę zjawisk, klimat miejsc czy charakter ludzi, o których opowiada autorka.

Bibliografia

- Bachura-Wojtasik Joanna, *Audio literature and the Holocaust: a study based on the material of public radio stations – Polish Radio in Warsaw, Radio Łódź, and Radio Lublin, 1950–2020*, „Historical Journal of Film, Radio and Television” 2022, nr 4(42), s. 795–882.
- Bachura-Wojtasik Joanna, Matusiak Eliza, *Brzmienie Holocaustu. O reprezentacjach Zagłady w sztuce radiowej*, Wydawnictwo UŁ, Łódź 2020.
- Bachura-Wojtasik Joanna, Matusiak Eliza, „Już nie Żydowica, a ocalona”. *Kobiety w Holocaustcie z perspektywy radiowych narracji artystycznych*, Wydawnictwo UŁ, Łódź 2022.
- Barthes Roland, *Światło obrazu. Uwagi o fotografii*, przekł. J. Trznadel, Wydawnictwo KR, Warszawa 1996.
- Brookes Chris, *Are we on the air?*, [w:] *Reality radio. Telling true stories in sound*, red. J. Biewen, A. Dilworth, University of North Carolina Press, Chapel Hill 2010, s. 13–24.
- Brys Edwin, *Themes and topics in radio documentaries*.
- Jessen Lisbeth, *All you need is Love, God, Power or Money*.
- Klimczak Kinga, *Łódź jako temat regionalnego reportażu radiowego*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Litteraria Polonica” 2015, nr 3(29), s. 53–65.

- Klimczak Kinga, *Reportaże radiowe o krzywdzie i cierpieniu*, Wydawnictwo Primum Verbum, Łódź 2011.
- Michalak Katarzyna, *Dźwięk bez fikcji. O radiowym reportażu artystycznym*, PWN, Warszawa 2023.
- Sikorzanka Joanna, *Sztuka reportażu radiowego – mikrokosmos dźwięków*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Litteraria Polonica” 2005, nr 7, s. 29–37.
- Sygizman Kinga, *Ciemna strona miasta. Łódź w reportażach radiowych Joanny Sikorzanki*, „Media – Kultura – Komunikacja Społeczna” 2019, nr 1, s. 57–69.
- Sygizman Kinga, *Przestrzeń dźwiękowa Litzmannstadt Ghetto. Reportaże radiowe Joanny Sikorzanki*, „Media – Kultura – Komunikacja Społeczna” 2022, nr 18, s. 171–183.

Paulina Czarnek-Wnuk, doktor, adiunkt w Katedrze Dziennikarstwa i Komunikacji Społecznej Uniwersytetu Łódzkiego, badaczka radia i audialności reprezentująca Radioznawczy Zespół Naukowo-Badawczy na Uniwersytecie Łódzkim. Zajmuje się m.in. reportażem radiowym, ekologią akustyczną, pejzażem dźwiękowym czy rozrywką w medium audialnym. Autorka książki *Rozrywkowe oblicze radia komercyjnego* (2021), redaktorka dwóch tomów publikacji *Zjawiska propagandy i manipulacji w prasie, telewizji, radiu i Internecie* (2022, 2023) oraz ponad czterdziestu artykułów naukowych czy rozdziałów w monografiach. Opiekunka Dziennikarskiego Koła Naukowego, współpracuje z Fundacją Audionomia, członkini sekcji radiowej Polskiego Towarzystwa Komunikacji Społecznej.

Kinga Sygizman, doktor, adiunkt w Katedrze Dziennikarstwa i Komunikacji Społecznej Uniwersytetu Łódzkiego. Jej badania naukowe koncentrują się wokół reportażu radiowego, opowieści konstruowanej w systemie znaków audialnych. Badania nad reportażem łączy z psychologią narracyjną. Autorka książki *Reportaże radiowe o krzywdzie i cierpieniu* (2011), współautorka przewodnika *Słuchaj, aby zrozumieć. Audioedukacja dla szkół* (2024) oraz około pięćdziesięciu artykułów naukowych czy rozdziałów w monografiach. Członkini Rady Fundacji Audionomia oraz Radioznawczego Zespołu Naukowo-Badawczego na Uniwersytecie Łódzkim. Współtworzyła radio akademickie na Uniwersytecie Łódzkim, prowadzi warsztaty audialne dla szkół, uczestniczyła w projektach tworzenia audiodeskrypcji dla osób niewidomych i niedowidzących.